

Leninowska wersja wizji komunizmu

Leninowska wizja państwa dyktatury proletariatu istotnie różniła się już od marksowskiego pierwowzoru. Kształtowała się w odmiennych realiach politycznych i społecznych, w odmiennej tradycji ideowej i kulturze politycznej oraz odzwierciedlała specyfikę recepcji marksizmu w ruchu bolszewickim. Jest to klucz do zrozumienia leninowskiej wizji: jej teoretycznych założeń i logiki rozwiązań instytucjonalnych.

Istotną rolę odegrał czynnik czasu. Zasady leninowskiej wizji sformułowane zostały w pierwszej dekadzie naszego wieku. Powstały zatem w ponad trzydzieści lat po marksowskiej wizji komunizmu. W ciągu tych trzydziestu lat zmieniło się jednak bardzo wiele: ewoluował sam marksizm i jego recepcja w ruchu robotniczym, powstał zorganizowany, masowy ruch robotniczy — partie polityczne i związki zawodowe, ewoluował wreszcie sam kapitalizm — jego ustrój, gospodarka i wewnętrzne sprzeczności i podziały. Nowa sytuacja rodziła nowe pytania i problemy, i dlatego okres II Międzynarodówki był okresem wewnętrznych sporów i podziałów w łonie marksizmu.

Wszystkie nowe problemy musiała podjąć także partia bolszewicka. Nie było to łatwe zważywszy trudną sytuację, w której partia działała i odmienność — w porównaniu z państwami Zachodu — sytuacji Rosji. Dlatego recepcja marksizmu w Rosji musiała być i była inna. Pewne wątki myśli Marksa natrafiały na szczególnie podatny grunt, inne były niedoceniane lub nawet pomijane, nierzadko marksowskie schematy naginane były do rosyjskiej rzeczywistości. Z czasem wszystko to doprowadziło do wniosków sprzecznych z ortodoksyjnym marksizmem (było tak np. w przypadku tezy o tzw. najślabszym ogniwie kapitalizmu). Była to jednak nieunikniona cena pogodzenia wymogów ideologii i rosyjskich realiów.

1. Rosyjskie korzenie leninizmu

Socjalizm rosyjski (w tym i leninizm) nierozłącznie związany był z kryzysem caratu. Punktem zwrotnym była klęska w wojnie krymskiej (1853-1856) — spektakularny przejaw słabości militarnej Rosji. Był to szok, który uświadomił elitom władzy i bardziej oświeconym kręgom społeczeństwa anachroniczność mechanizmów i struktur sprawowania władzy oraz konieczność reform. Śmierć Mikołaja I i nadzieje związane z następcą tronu wzmogły jeszcze oczekiwania.

W latach 60-ych i 70-ych Aleksander II zdecydował się na przeprowadzenie szeregu odgórnych i utrzymanych w duchu liberalnym reform (zniesienie poddaństwa i uwłaszczenie chłopów, powołanie ziemstw i dum miejskich — organów samorządu terytorialnego, nowa organizacja sądownictwa, przywrócenie autonomii uniwersytetom, reorganizacja armii). Reformy te nie naruszyły podstaw samodzielnego państwa i nie rozwiązywały przyczyn kryzysu państwa, który trwał nadal i z czasem pogłębiał się. Nie zaspokojone zostały także polityczne aspiracje opozycji postulującej powołanie duma — ogólnonarodowego ciała przedstawicielskiego i nadanie konstytucji. Zawiedzione nadzieje pogłębiły istniejące w kraju niezadowolenie. Te zaś Aleksander II i jego następca Aleksander III starali się stłumić właściwymi państwowymi metodami: nasileniem represji (między innymi częściowym wycofaniem się z reform), popieraniem wielkomocarstwowych i narodowych idei oraz kanalizowaniem społecznego niezadowolenia (stąd antypolska histeria w 1863 r., tolerowanie antyżydowskich rozruchów w latach 80-ych). Z opóźnieniem, bo dopiero w latach 90-ych, podjęta zostaje odgórna próba kapitalistycznej modernizacji gospodarki (reformy S. Witte).

Na marginesie warto dodać, że rosyjskie reformy lat 60-ych są pouczającym przykładem trudności i sprzeczności prób liberalnej modernizacji państw autorytarnych. Tego rodzaju reformy podważają bowiem samą istotę ustroju autorytarnego (w przypadku Rosji zasadę samodzielnego państwa) wprowadzając instytucje w ustroju tym dysfunkcjonalne — źródło stałych napięć, tarć i sprzeczności. Co więcej, reformy aktywizują społeczeństwo (a przynajmniej jego politycznie czynne odłamy) stwarzając groźbę wymknięcia się procesowi zmian spod kontroli. Rządzący stoją zatem przed trudnym zadaniem osiągnięcia kompromisu, który pozwoliłby zachować istotę ustroju autorytarnego,

zaspokoić społeczne dążenia i pobudzić tak potrzebny dla podtrzymania potęgi państwa rozwój gospodarczy. Problem tkwi w tym, że kompromisu tego nie da się osiągnąć bez rzeczywistych ustępstw wobec społeczeństwa, zatem bez ustępstw istotnie ograniczających autorytarną władzę. Reformy takie trudne są jednak do zaakceptowania przez rządzących. Ci ostatni decydują się zwykle na reformy połowiczne, raczej pogłębiające niż łagodzące kryzys państwa. Dlatego tylko w nielicznych przypadkach reformy ustrojów autorytarnych kończyły się powodzeniem. Najczęściej załamywały się w wyniku wybuchu rewolucji.

W Rosji kompromisu nie osiągnięto. Kryzys trwał nadal pobudzając wewnętrzne niezadowolenie. Ziemstwa, pomimo represji i prawnych ograniczeń, stały się instytucjonalną płaszczyzną krystalizacji nowych i niezależnych od caratu sił społecznych — ruchu konstytucyjnego, zaczątku nowoczesnej partii politycznej typu zachodniego. W Rewolucji 1905 r. ruch ten odegrał pierwszoplanową rolę. Radykałowie zepchnięci zostali do podziemia lub na margines życia społecznego, gdzie przyswoili sobie płynące z Zachodu doktryny socjalistyczne, nie mogąc zaś zaspokoić swych aspiracji, ani spożytkować umiejętności w służbie państwa, stopniowo zamknęli się w bezkompromisowej negacji istniejącego stanu rzeczy.

Inicjowany przez państwo rozwój kapitalizmu rodził nowe problemy. Carat popierał wyłącznie techniczną i produkcyjną stronę kapitalizmu, a starał się tłumić jego społeczne następstwa. Tymczasem obie strony: produkcyjna i społeczna, były nierozłączne. Rozwój przemysłu i handlu przełamywał tradycyjne struktury społeczne i prowadził do powstania nowych klas, wzmagał łączność społeczną, pobudzał inicjatywę, inicjował oddolną samoorganizację itd., i prędzej czy później prowadził do jakichś form partycypacji w życiu społecznym. Kapitalizm łączył się z ideami przeciwstawnymi samowładztwu i jego rozwój musiał prowadzić do powstania nowych sprzeczności wewnątrz państwa rosyjskiego.

Nowym elementem w sytuacji społecznej Rosji był rozwój proletariatu. Co prawda, nawet w przededniu Rewolucji 1905 roku jego szeregi nie były liczne. Robotnicy, byli jednak skoncentrowani w kilku wielkich ośrodkach przemysłowych, a żyjąc w trudnych warunkach i będąc pozbawieni elementarnych praw politycznych stali się rewolucyjnym zagrożeniem systemu.

Tak więc klęska w wojnie krymskiej uruchomiła oddolne siły dążące do obalenia caratu. Kryzys gospodarczy i społeczny czynił hasła opozycji popularnymi w społeczeństwie i zjednywał jej poparcie społeczeństwa. Rewolucja 1905 r. unaoczniała ten proces z całą ostrością. Klęski militarne w pierwszej wojnie światowej przyspieszyły upadek caratu.

Kiedy studiujemy historię rosyjskiego ruchu rewolucyjnego uderza nas maksymalizm i radykalizm głoszonych poglądów oraz wiara rewolucjonistów w misję i wielkość narodu rosyjskiego. Wśród wielu przyczyn tego stanu rzeczy uwagę zwracają specyficzne cechy struktury społecznej państwa rosyjskiego. Piotr Wielki przeszczepił do Rosji podstawowe zasady ustrojowe współczesnych mu państw zachodnich — monarchię biurokratyczno-wojskową i stanową organizację społeczeństwa, jednakże narzucił je narodowi zacofanemu i bardzo prymitywnemu. Był to *ancien régime* bez właściwej państwom zachodnim bazy społecznej. Dopiero w XIX wieku zaczęły w Rosji kształtować się zaczątki nowoczesnego społeczeństwa typu zachodniego. Charakterystycznym rysem tej struktury społecznej była słabość klas średnich zespalających szczyty cesarstwa z masami chłopskimi. Szlachta i burżuazja nie odgrywały samodzielnej roli politycznej ani ideowej. Były to klasy w pełni podporządkowane państwu. Była to podstawowa przyczyna słabości liberalizmu w Rosji. W tej sytuacji wywodzący się z niższych warstw społeczeństwa inteligenci z łatwością mogli przewodzić radykalnemu ruchowi umysłowemu lat 60-ych i następnym. Odczuwali carski ucisk bezpośrednio i wnieśli do ruchu tę tak charakterystyczną zaciętość, nienawiść i maksymalizm, tym bardziej, że właściwa Rosji kultura polityczna nie tylko nie wyhamowywała radykalizmu, ale wręcz sprzyjała szybkiemu rozwojowi tendencji ekstremalnych. Charakterystycznym przejawem tych ostatnich był nihilizm — odrzucenie i potępienie zasad carskiego porządku państwowego, religii, moralności itd.

Radykałowie rosyjscy, potępiając kapitalizm i nie mając ideowego oparcia w klasach średnich, musieli zwrócić się ku ludowi — wartościom przez niego wyznawanym, instytucjom i zwyczajom. Szczególnie idealizowano kolektywne formy życia ludu rosyjskiego (tzw. „obszczyne”). Poprzez lud chciano dokonać odnowy moralnej i narodowej Rosji, a odrodzona Rosja miała zapoczątkować przeobrażenie świata. Idealizacja ludu nadawała radykalizmowi rosyjskiemu socjalistyczny

charakter i dlatego socjalistyczne doktryny, choć sformułowane na Zachodzie, znajdowały w Rosji podatny grunt.

Broniąc praw ludu musieli radykałowie zwrócić się przeciwko despotycznemu państwu — siłom i instytucjom go wspierającym, zaś brak możliwości jawnego działania i nasilające się represje zmusiły ich do eskalacji własnych metod walki. Szybko akcje dla ludu i poprzez lud — pokojowa propaganda socjalizmu (tzw. „wędrowki w lud” z lat 70-ych) przekształciły się w działalność terrorystyczną.

Kapitalizm radykałowie potępiali i widzieli w nim źródło degradacji człowieka i utraty przez niego podstawowych wartości. Podważyli oświeceniową wiarę w stały postęp społeczny i gospodarczy ukazując liczne przykłady postępującego pod wpływem rozwoju kapitalizmu zubożenia i wyzysku. Potępiali także liberalizm i burżuazyjną demokrację, które uważali wyłącznie za narzędzia panowania klasowego. Ta emocjonalna i totalna krytyka prowadziła narodnictwo rosyjskie do odwrócenia się od problematyki politycznej — przedkładania zasad rewolucji socjalnej (ekonomicznej) nad zasady rewolucji politycznej. Była to też przesłanka koronnej tezy narodnictwa — konieczności zapobieżenia rozwojowi stosunków kapitalistycznych w Rosji.

W ruchu narodnickim marksizm akceptowany był bez istotnych zastrzeżeń, jednak w konfrontacji z rzeczywistością rosyjską nie wszystkie jego idee oddziaływały jednakowo. Radykałowie powoływali się na autorytet Marksa w swej krytyce liberalnych nurtów myśli zachodniej; materializm historyczny był dla nich potwierdzeniem własnej tezy o prymacie zasad socjalnych nad politycznymi; zaś opis pierwotnej akumulacji kapitału i stosunków społecznych w kapitalizmie dostarczał im argumentów do bezwzględnego potępienia kapitalizmu i utwierdzał w przekonaniu, że Rosja za wszelką cenę — dopóki jest to jeszcze możliwe — winna uniknąć kapitalistycznej fazy rozwoju.

Ta ostatnia teza była jedną z głównych osi rozumowania narodników i wyrażała optymistyczną stronę ich doktryny. Wierzyli bowiem, że uniknięcie kapitalizmu jest możliwe, a szans tego upatrywali w trwałości kolektywnych form życia ludu wiejskiego i trwałości „prawdziwych” wartości, które lud, mimo zacofania i prymitywizmu, miał zachować. Narodnicy sądzili, że chroniąc lud przed zgubnymi wpływami Zachodu i budząc go z odrętwienia i marazmu będą w stanie nie tylko uniknąć kapitalistycznej fazy rozwoju, ale i bezpośrednio przejść do komunizmu.

W latach 70-ych teza o możliwości uniknięcia przez Rosję kapitalistycznej fazy rozwoju nie była kwestionowana. Jednak w dwóch następnych dziesięcioleciach, kiedy postępy kapitalizmu były widoczne i kiedy sam ruch narodnicki przeżywał załamanie, teza ta musiała zostać rozpatrzona na nowo i stała się ona osią teoretycznych sporów, w wyniku których ruch narodnicki rozpadł się na zwalczające się odłamy. W latach 90-ych ze sporów tych wyodrębnił się nurt ortodoksyjnie marksistowski.

Marksieści rosyjscy przyjęli tezę o nieuchronności rozwoju kapitalizmu w Rosji (kapitalizm przy tym pojmowali uniwersalnie zakładając, że będzie on rozwijał się podobnie jak na Zachodzie). Logicznym następstwem tej tezy była zmiana ich stosunku do kapitalizmu. Musieli oni uznać, że kapitalizm — przygotowując niezbędne, gospodarcze i społeczne przesłanki socjalizmu — jest na danym etapie rozwoju Rosji postępowy. Ponieważ Rosja była wówczas państwem despotycznym i na pół feudalnym, celem najbliższym walki stała się rewolucja burżuazyjna ze wszystkimi tego konsekwencjami: koniecznością sojuszków z ugrupowaniami burżuazyjnymi oraz walką o demokrację burżuazyjną i prawa obywatelskie. Tzw. „legalni marksieści” poszli jeszcze krok dalej i twierdzili, że kapitalizm w sposób naturalny będzie ewoluował ku socjalizmowi. Struwe — najważniejszy przedstawiciel „legalnego marksizmu” — wyprzedził tu Bernsteina.

Naginając marksowskie schematy do rosyjskiej- rzeczywistości (a tym było założenie, że rozwój Rosji będzie podobny do rozwoju państw zachodnich) marksieści rosyjscy uwikłali się w trudne i na gruncie ortodoksji marksistowskiej dziwaczne dylematy. Popierali rozwój kapitalizmu, ale będąc ideologami klasy robotniczej walczyli z burżuazją, popierali rewolucję burżuazyjną, ale twierdzili, że może być ona przeprowadzona tylko pod przewodnictwem proletariatu. Były to zresztą dylematy tym trudniejsze, że szereg pojęć, np. „burżuazja”, „proletariat”, w Rosji i na zachodzie Europy znaczyło co innego. W Rosji przemiany kapitalistyczne inicjowało państwo i ono je chroniło i rozwijało. Burżuazja spleciona była z warstwą rządzącą i z biurokratycznym aparatem państwa, tworząc wspólnie nową klasę rządzącą. Wielkoprzemysłowa klasa robotnicza była nieliczna i skupiała się w kilku wielkich ośrodkach przemysłowych. Inne były tradycje, mentalność i zakorzenienie.

W sporach lat 90-ych Lenin zajął pozycję odrębną. Twierdził, że

kapitalizm w Rosji jest już faktem, a zatem walka z nim jest możliwa i konieczna. Struwemu zarzucał, że kładzie nacisk tylko na to, co dzieli marksizm i narodnictwo, a nie dostrzega ich wspólnoty jako ideologii bezpośrednich wytwórców. To przemieszczenie akcentów miało swoje dalsze konsekwencje. Lenin nie traktował chłopstwa jako „reakcyjnej masy” (w przeciwieństwie do mieńszewików i innych partii II Międzynarodówki) i uważał, że należy zawierać sojusze z chłopstwem i demokratycznym drobnomieszczaństwem, a nie z ugrupowaniami burżuazji.

Marksizm rosyjski przyjął spuściznę rewolucjonistów rosyjskich poprzednich dziesięcioleci i był kolejnym ogniwem w ewolucji radykalizmu rosyjskiego. Narodził się w okresie kryzysu i rozpadu narodnictwa w sytuacji, gdy doktryna narodnicka nie przystawała już do ówczesnej rzeczywistości i gdy nieskuteczne okazały się dotychczasowe formy walki. Dyskusje z narodnictwem samookreśliły marksizm, ale też przejął on jego tradycyjne pytania, uprzedzenia oraz maksymalizm celów i środków.

2. Leninowska a marksowska wizja komunizmu

Leninizm nie był doktryną gabinetową. Wyrósł z realiów walki rewolucyjnej i uogólniał doświadczenia polityczne partii. Ten praktyczny charakter leninizmu stał się jednak źródłem ideowego dualizmu w obrębie samej doktryny. Wątki praktyczne (dotyczące między innymi roli i funkcji partii w ruchu robotniczym, taktyki partii i kwestii rewolucji) nie współgrały, a niekiedy były sprzeczne ze schematami ortodoksyjnego marksizmu. Ten ideowy dualizm doprowadził do istotnej modyfikacji marksowskiej wizji komunizmu i powstania jej leninowskiej wersji. Jednakże obie wizje — marksowska i leninowska — były w partii uznane. W dokumentach partyjnych, w tekstach Lenina i innych przywódców funkcjonowały one jakby równolegle. W zależności od konkretnej sytuacji odwoływano się do jednej bądź drugiej wizji.

Charakterystycznym przykładem jest leninowska broszura *Państwo i rewolucja*. Lenin pisał ją w sierpniu i wrześniu 1917 r., w przededniu rewolucji, miał zatem za sobą wieloletnie przemyślenia dotyczące

partii i jej miejsca w ruchu robotniczym i w państwie proletariatu, pomimo to o partii niemal w ogóle nie wspomina. Tylko w jednym miejscu i jakby mimochodem zaznaczył, że „wychowując partię robotniczą marksizm wychowuje awangardę proletariatu, która potrafi wziąć władzę i poprowadzić cały lud do socjalizmu, organizować nowy ustrój i nadawać mu kierunek, być nauczycielem, kierownikiem, wodzem ogółu mas pracujących i wyzyskiwanych”¹. Lenin w ogóle nie zastanawiał się przy pomocy jakich instytucji i mechanizmów władzy partia sprawować ma swą kierowniczą rolę, jaki będzie jej stosunek do rad, co należy zrobić jeśli lud bądź jego odłamy nie zechcą podporządkować się partii itd. Innymi słowy, Lenin interpretował marksowską wizję państwa dyktatury proletariatu tak, jakby nie istniał problem funkcjonowania partii w nowym systemie władzy. Nie uwzględnił on także znaczenia nader zagmatwanego układu sił i stosunków społecznych w Rosji, istotnie odbiegających od marksowskiego modelu. Jest to tym większe zaskoczenie, jeśli zestawimy dogmatyczny wykład marksowskich zasad państwa typu Komuny Paryskiej z jego wcześniejszymi tekstami na temat partii i z analizami sytuacji politycznej w Rosji (np. z okresu Rewolucji 1905 r.).

Z drugiej strony, w pracach Lenina i w oficjalnych dokumentach okresu przedrewolucyjnego znajdujemy opis i analizę kierowniczej roli partii w ruchu robotniczym, opis zasad organizacyjnych partii i jej powiązań z radami i innymi organizacjami robotniczymi. Uderzający jest przy tym całościowy i praktyczny charakter rozważań i podporządkowanie systemu instytucji wymogom efektywnej walki z caratem oraz wymogom skutecznego sprawowania kierowniczej roli w ruchu robotniczym. Wśród analizowanych ówczesnie zasad i powiązań instytucjonalnych odnajdujemy niemal wszystkie reguły „realnego socjalizmu”: ideę kierowniczej roli partii, transmisyjny układ powiązań między partią a radami i innymi organizacjami robotniczymi, zasady systemu rad, a nawet zaczątki systemu nomenklatury. Wszystkie one były uogólnieniem doświadczeń partii w walce z carskim despotyzmem i najczęściej kształtowały się w toku zaciętych sporów i walk wewnątrzpartyjnych. Wkład Lenina był znaczący, ale jego poglądy kształtowały się w toku wewnątrzpartyjnych polemik i sporów,

¹ W. I. Lenin, *Państwo i rewolucja*, w: *Dziela*, t. 25, Warszawa 1951, s. 425.

które go inspirowały i z których wiele czerpał. W dyskusjach tych, obok Lenina, także i inni przywódcy i ideolodzy wnosili nowe idee i pomysły. Był to więc dorobek całej partii bolszewickiej.

Nie jest jasne, czy bolszewicy zdawali sobie sprawę, że zasady te w istotny sposób modyfikują marksowski model państwa typu Komuny Paryskiej. Najprawdopodobniej w partii nie zastanawiano się nad tą kwestią (nie znaleźliśmy przynajmniej na ten temat żadnych tekstów) i jest to przejaw niespójności w myśli bolszewickiej.

Mimo niejasności teoretycznych zasady państwa opartego na idei kierowniczej roli partii komunistycznej uznać trzeba za właściwą bolszewicką wizję państwa socjalizmu i to nie tylko dlatego, że zasady te zostały po rewolucji urzeczywistnione w państwie radzieckim, ale przede wszystkim dlatego, że uogólniały one praktyczne doświadczenia partii i silniej niż marksowskie schematy wiązały się z rosyjską tradycją.

3. Kręgosłup wizji: kierownicza rola partii komunistycznej

Osią konstrukcyjną leninowskiej wizji państwa dyktatury proletariatu była idea kierowniczej roli partii. Idea ta legitymizowała nadrzędne miejsce i funkcje partii komunistycznej i określała zasadę organizacji systemu władzy. Wszystkie inne idee bezpośrednio lub pośrednio do niej nawiązywały bądź miały znaczenie marginalne. Dlatego analizę leninowskiej wizji rozpoczniemy od syntetycznego wyjaśnienia teoretycznej genezy i istoty tej idei.

Warto też zwrócić uwagę na miejsce i znaczenie idei kierowniczej roli partii w obrębie marksizmu, gdyż kończyła ona ewolucję antropologicznych podstaw marksowskiej wizji komunizmu. W ewolucji tej pewne wątki myśli Marksa zostały zapoznane (dotyczy to w szczególności koncepcji alienacji), inne uległy transformacji, jednakże zachowana została główna myśl Marksa i Engelsa — ich wiara w jakościowo odmienny, w porównaniu z kapitalizmem, układ stosunków społecznych w państwie proletariackim, istotą którego miała być jedność i harmonia działania ludzi pracy. Idea kierowniczej roli partii była nowym wcieleniem tej myśli klasyków.

i Engels w *Manifeście komunistycznym*. Myśl ta sama w sobie zawierała inną: o konieczności wnoszenia świadomości komunistycznej z zewnątrz do ruchu robotniczego. Jednak klasycy tezy takiej nie sformułowali i w ogóle problemem tym nie zajmowali się. W ich schemacie historiozoficznym podstawowe znaczenie miało pojęcie proletariatu jako klasy uniwersalnej zakładające, że podziały i sprzeczności wewnątrz klasy robotniczej oraz „fałszywa świadomość” pewnych odłamów proletariatu będą stopniowo zanikać wraz ze stopniowym uświadamianiem sobie przez robotników swej własnej istoty gatunkowej. Dlatego problem stosunku partii komunistycznej do klasy robotniczej nie był dla Marksa i Engelsa istotny. Podkreślenie odrębności stanowiska klasyków jest ważne, gdyż pojęcie proletariatu jako klasy uniwersalnej było jednym z podstawowych elementów konstytuujących ich wizję komunizmu.

W okresie II Międzynarodówki nie docenione przez Marksa i Engelsa zagadnienie stosunku partii komunistycznej do klasy robotniczej pod naporem realiów musiało zostać podjęte. Dyskusja była jednak utrudniona, ponieważ w ramach ortodoksyjnej interpretacji marksizmu zapoznane zostały antropologiczne przesłanki rozumowania klasyków. W konsekwencji wizja komunizmu została oderwana od swych fundamentalnych założeń. Tę teoretyczną lukę ortodoksi, co prawda, wyczuwali i usiłowali ją w jakiś sposób wypełnić. Wynik daleki był jednak od zadowalającego.

Warto w tym miejscu przytoczyć reprezentatywne i dla innych ortodoksów poglądy K. Kautsky'ego — pierwszego wówczas teoretyka marksizmu. Kautsky utrzymywał, że istotę danej klasy tworzą jej źródła dochodu, ponieważ z nich wypływa wspólnota interesów i antagonizm wobec innych klas. Według Kautsky'ego proletariat był jednak klasą szczególną, gdyż jego interesy klasowe zlewały się z interesami całego narodu. Na poparcie tej tezy podawał on trzy argumenty: klasa robotnicza stanowi przeważającą część społeczeństwa (Kautsky szacował, że w Niemczech stanowi ona ponad 2/3 ogółu ludności, gdy wielka własność — tylko nieco ponad 1%); robotnicy żyją z pracy własnych rąk, nie są zatem zainteresowani wyzyskiem innych; wreszcie robotnicy silniej niż inne klasy mają wyrobione poczucie altruistyczno-społeczne i na drugi plan usuwają interes osobisty. Na tej podstawie Kautsky wysuwał wniosek, że z wyjątkiem proletariatu żadna inna klasa nie jest w stanie konsekwentnie prowadzić

walki o wolność i sprawiedliwość, a jeśli prowadzi, to zaprzecza sama sobie².

Kautsky i inni ortodoksi uważali także, iż wraz z rozszerzaniem się rynku światowego i międzynarodowych powiązań ekonomicznych wykształcać się będzie jedność interesów klasy robotniczej w skali świata (w szczególności zaś w krajach najwyżej rozwiniętych) i w konsekwencji międzynarodowy, solidarny ruch robotniczy. Charakterystyczny pod tym względem jest odpowiedni fragment Programu Erfurckiego SPD³, uważanego za wzór także przez inne partie robotnicze.

Argumentacja Kautsky'ego istotnie odbiegała od marksowskich analiz. Kautsky w ogóle nie nawiązywał do podstawowych dla Marksa idei: alienacji oraz proletariatu jako klasy uniwersalnej i jego misji dziejowej. Jednakże Kautsky, tak jak i Marks, przypisywał proletariatu cechy wyjątkowe i uważał, że jego interesy partykularne są jednocześnie interesami całego społeczeństwa. Podstawowa oś konstrukcyjna wizji komunizmu została więc utrzymana.

Kautsky nie poprzestał jednak na tezie o szczególnym charakterze klasy robotniczej i sformułował myśl o konieczności wnoszenia świadomości socjalistycznej z zewnątrz do ruchu robotniczego. Była to odpowiedź na krytykę rewizjonistów podnoszących szereg faktów niezgodnych z tradycyjnymi, marksistowskimi schematami (rewizjoniści pytali np., dlaczego w Anglii, w kraju najwyżej wówczas rozwiniętym gospodarczo, robotnicy są całkowicie niepodatni na idee komunistyczne). Kautsky utrzymywał, że rozwój gospodarczy i walka klasowa rodzą jedynie warunki do produkcji socjalistycznej, natomiast świadomość socjalistyczna może powstać wyłącznie na podstawie głębokiej wiedzy naukowej, nosicielem zaś nauki jest inteligencja i ta przekazuje idee socjalistyczne przodującym proletariuszom. Na tej podstawie Kautsky wyciągał wniosek, że zadaniem socjaldemokracji jest wnoszenie do ruchu robotniczego socjalistycznej świadomości⁴.

Teza Kautsky'ego miała daleko idące konsekwencje ideowe. W porównaniu z marksowską koncepcją proletariatu jako klasy uniwersalnej Kautsky zmienił relacje między partią komunistyczną a klasą robotniczą, przyznając tej pierwszej prawo przewodzenia

² K. Kautsky, *O istocie klasowości*, 1903.

³ K. Kautsky, *Zasady socjalizmu (Program Erfurcki)*, Warszawa 1907.

⁴ M. Waldenberg, *Rewolucja i państwo w myśli Lenina*, Warszawa 1978, s. 28-29.

masom i uświadamiania im ich „prawdziwych interesów”. Prawo to wynikało z faktu, że partia kierowała się wskazaniem prawdziwie naukowej teorii (tj. wskazaniem marksizmu).

Rozumowanie Kautsky'ego opierało się na założeniu, że prawdziwość marksizmu nie podlega dyskusji i że partia, kierując się wskazaniem tej doktryny, będzie w stanie uporać się z nowymi problemami, a także na założeniu, że masy bez kierownictwa partii nie są w stanie opanować marksizmu, ani stworzyć innej, zadowalającej alternatywy teoretycznej. W krańcowym przypadku założenia te dawały partii prawo działania wbrew aktualnym dążeniom robotników, jeśli tylko byłyby one zgodne z marksizmem. Kautsky takich wniosków co prawda nie wysnuwał, a nawet pisał o wspólnych korzeniach dążeń mas i partii oraz o socjalistycznym instynkcie mas, jednakże niebezpieczeństwo takie potencjalnie w tezie Kautsky'ego było zawarte i historia pokazała, że nie było to niebezpieczeństwo iluzoryczne.

Teza Kautsky'ego była ustępstwem wobec oczywistych realiów ówczesnego okresu i Kautsky był większym realistą niż Marks czy R. Luksemburg. W walce politycznej wyższość organizacyjna partii i profesjonalizm jej działaczy nie mogły podlegać dyskusji. Ponieważ niemiecka SPD uznawała trwałość i uniwersalność zasad demokracji, potencjalne niebezpieczeństwa, jakie wiązały się z tezą Kautsky'ego, nie były faktycznie duże. Inaczej wyglądała sytuacja w Rosji.

Lenin wyostrzył rozumowanie Kautsky'ego. Punktem wyjścia jego analizy była sytuacja w Rosji, doświadczenia ruchu rewolucyjnego i polemiki z przeciwnikami politycznymi (najistotniejszy był spór z tzw. „ekonomizmem”). Lenin, tak jak Kautsky, uważał, że teorie socjalistyczne wyrosły obok żywiołowego ruchu robotniczego i że dopiero ich przeniknięcie do ruchu proletariatu zapoczątkowało jego świadomą walkę klasową. Lenin podkreślał, że bez marksizmu — prawdziwie rewolucyjnej teorii, niemożliwy jest i ruch rewolucyjny, ponieważ rewizjonizm i oportunizm spycha proletariata z drogi rewolucyjnej, rozmywa granice ideologiczne i faktycznie rozbraja robotników wobec burżuazyjnej propagandy. Dlatego przywiązywał tak wielkie znaczenie do „czystości” doktryny i walki z ideologicznymi odchyleniami. Słynne stało się jego zdanie, że „rolę przodującego bojownika wykonać może jedynie partia kierowana przez przodującą teorię”.

Nowością, którą wniósł Lenin, była ocena żywiołowych form walki robotników. Formy te uznał on jedynie za początek walki

klasowej, zdolny co najwyżej do wykształcenia trade-unionistycznej świadomości mas, tzn. walki wyłącznie o poprawę materialnych warunków bytu. W broszurze *Co robić*, po przytoczeniu znanych nam poglądów K. Kautsky'ego na temat konieczności wnoszenia do mas świadomości socjalistycznej z zewnątrz, Lenin pisał: „Skoro nie może być mowy o ideologii samodzielnej, wypracowanej przez same masy robotnicze w samym procesie ich ruchu, to zagadnienie stoi tylko tak: ideologia burżuazyjna czy socjalistyczna. Środka tu nie ma (ponieważ żadnej trzeciej ideologii ludzkość nie wypracowała), a zresztą w ogóle w społeczeństwie rozdzieranym przez sprzeczności klasowe nie może być nigdy ideologii pozaklasowej czy ponadklasowej (...) żywiłowy rozwój ruchu robotniczego zmierza właśnie ku poddaniu go ideologii burżuazyjnej, (...) trade-unionizm zaś oznacza właśnie ideowe ujarznienie robotników przez burżuazję”⁵. Później Lenin tezy te złagodził twierdząc, że sformułował je przesadnie chcąc przeciwstawić się „ekonomizmowi”, jednak ich samych nie zmienił.

W porównaniu z Kautskym Lenin poszedł krok dalej. Nie tylko przyznał partii prawo przewodzenia masom z racji kierowania się przez nią wskazaniem marksizmu, uznał też, że walka mas ma charakter socjalistyczny tylko wtedy, gdy kieruje się wskazaniem marksistowskiej teorii i prowadzi jej marksistowska partia. Lenin odrzucił wszystkie zastrzeżenia Kautsky'ego i nie pisał o socjalistycznym instynkcie mas czy wspólnych korzeniach walki partii i mas proletariackich. W ten sposób antropologiczne podstawy marksizmu ostatecznie przekształcone zostały w ideę kierowniczej roli partii. Odtąd marksizm w jego leninowskiej wersji stał się doktryną legitymizującą przywództwo dyktatury proletariatu. Stąd szczególna wrażliwość partii komunistycznych na krytykę ideologiczną.

4. Zasady organizacyjne partii

Konsekwencją idei kierowniczej roli partii marksistowskiej było przyznanie partii nadrzędnej pozycji w ruchu robotniczym i w państwie proletariackim. Idea ta czyniła partię komunistyczną ośrodkiem władzy

⁵ W. I. Lenin, *Co robić*, w: *Dziela*, t. 5, Warszawa 1950, s. 420-421.

i odtąd tutaj formułowane miały być programy' polityczne i podejmowane najważniejsze decyzje. Z tego względu reguły funkcjonowania partii nabrały pierwszorzędного znaczenia, gdyż normowały i regulowały wewnątrzpartyjne procesy decyzyjne i szerzej — procesy kształtowania woli partii. Reguły te miały tym większe znaczenie, iż marksizm określał tylko ogólne ramy działania partii i nie rozstrzygał, bo nie mógł rozstrzygać, wielu kwestii praktycznych, dotyczących taktyki partii, konkretnych problemów gospodarczych, społecznych itd.

Reguły' organizacyjne partii bolszewickiej sformułowane zostały w warunkach szczególnie trudnych i nie sprzyjających i w okresie walki z caratem, a następnie w okresie wojny domowej oraz rozpadu gospodarki i państwa. Okoliczności te musiały być uwzględnione w wewnątrzpartyjnych sporach na temat sposobu funkcjonowania partii, tym bardziej, że trudne warunki, w których partia działała, szybko weryfikowały trafność przyjętych rozwiązań. Niemniej, nawet w realiach rosyjskich przyjmowane mogły być różne zasady organizacji wewnątrzpartyjnej. Między tymi zasadami, a okolicznościami zewnętrznymi, nie ma bowiem jakichś deterministycznych zależności. Fakt ten warto podkreślić, gdyż w następnych dziesięcioleciach, w nienormalnych warunkach, w których partia działała, upatrywano przyczyn jej wewnętrznych deformacji.

W sporach i dyskusjach, które toczyły się w socjaldemokracji rosyjskiej na temat reguł organizacji partii, Lenin odegrał rolę pierwszoplanową: sformułował i przeforsował koncepcję partii jako organizacji zawodowych rewolucjonistów. Koncepcja ta stała się jednym z filarów leninizmu.

Lenin twierdził, że jeśli partia chce skutecznie sprawować kierowniczą rolę w ruchu robotniczym, to nie może „roztopić się” w masach, zaś warunkami tego są: ideologiczna jedność, organizacyjne wyodrębnienie i profesjonalizm działaczy. W realiach rosyjskich warunki te spełnione być mogły tylko przez organizację konspiracyjną i kadrową, w której zacierają się wszelkie granice między robotnikami i inteligentami.

Z drugiej strony Lenin utrzymywał, że warunkiem powodzenia w walce ze scentralizowaną machiną carskiego terroru jest centralizacja samej partii i jej jedność, zwartość i dyscyplina. Sądził wszakże, iż centralizację pogodzić można z wewnątrzpartyjną demokracją (dlatego forsowane przez siebie zasady określał mianem centralizmu demo-

kratycznego). Między centralizacją a wewnątrzpartyjną demokracją nie widział zasadniczych sprzeczności. Centralizm charakteryzować miały trzy cechy: rozległe kompetencje KC, podporządkowanie organizacji niższych szczebli organizacjom wyższych szczebli oraz jednolita i obowiązująca wszystkich członków, surowa dyscyplina. Demokrację wewnątrzpartyjną gwarantować miały następujące zasady: obieralność — gdy tylko są ku temu warunki — władz partii, podejmowanie uchwał większością głosów oraz prawo składania przez członków partii oświadczeń do KC, zjazdu partii lub centralnego organu prasowego.

Komitetowi Centralnemu przyznawał Lenin prawie nieograniczone kompetencje. Argumentował, że wyliczenie kompetencji KC jest niemożliwe i niepraktyczne, ponieważ nie można przewidzieć wszystkich możliwych wypadków i okoliczności, zaś punkty niewyliczone nie mogłyby rzekomo należeć do uprawnień KC, poza tym uważał, że KC winien mieć swobodę ingerowania w sprawy organizacji lokalnych w przypadkach, gdy te naruszają interesy ogólnopartyjne.

Według Lenina wymogi sprawnego funkcjonowania partii jako całości powodują, że KC winien zatwierdzać powstanie poszczególnych organizacji lokalnych i kontrolować ich działalność, zaś warunkiem tej ostatniej jest rozbudowa sprawozdawczości oraz rozliczanie wszystkich członków partii z powierzonych im zadań.

W konstrukcji zasad centralizmu demokratycznego nacisk położony został przede wszystkim na centralizm. Demokracja miała charakter ograniczony i ułomny. Członkowie partii nie mogli formalnie samoorganizować się i zabiegać o poparcie dla swoich idei. Mniejszość partyjna, tj. opozycja, nie miała zagwarantowanej swobody działania i głoszenia swych poglądów (opozycję uważano zresztą za przejaw słabości partii). Zasady centralizmu demokratycznego atomizowały członków partii i stawiały ich w sytuacji sam na sam ze wszechwładnym KC. Poza tym, rozległe kompetencje KC ograniczały „przestrzeń” możliwych działań organizacji lokalnych, tym samym ograniczały liczbę spraw, które trzeba było przedyskutować i rozstrzygnąć i które wymagały demokratycznego uczestnictwa mas członkowskich. Centralizm demokratyczny ukierunkowywał aktywność członków partii na wykonywanie odgórnych zadań i poleceń, nie zaś na wewnętrzną dyskusję i uczestnictwo w procesach decyzyjnych. Oczywiście zasad centralizmu demokratycznego nie można analizować abstrakcyjnie,

w oderwaniu od realiów ówczesnego państwa rosyjskiego. Statut partii musiał je uwzględnić. Jednakże w zasadach tych tkwiły potencjalne niebezpieczeństwa paraliżu wewnątrzpartyjnej demokracji. Jak wykazała historia, nie były to niebezpieczeństwa iluzoryczne.

Jedność ideologiczną partii Lenin chciał osiągnąć przez bezwzględne podporządkowanie się organizacji i członków partii uchwałom zjazdów partii i KC oraz uchwałom organizacji wyższego szczebla. Oznaczało to, że organizacje i członkowie partii muszą wyrzec się swych poglądów z chwilą, gdy te zostaną przez zjazd, KC lub organizację szczebla wyższego uznane za błędne i sprzeczne z linią partii. Była to zapowiedź przyszłego zakazu działalności frakcyjnej. Wielkie znaczenie przywiązywał Lenin do powołania ogólnorosyjskiego pisma — centralnego organu prasowego partii. Pismo takie miało stać się kolektywnym ideologiem i organizatorem partii. Porównywał on rolę centralnego organu do nici, którą — trzymając — można będzie rozwijać, pogłębiać i rozszerzać organizację partyjną.

Ideologiczna jedność partii rodziła się w toku nieprzerwanych niemal walk frakcyjnych i gwałtownych dyskusji. Jej ceną były podziały partii i eliminacja konkurujących z Leninem przywódców i ideologów. Nie była to cena niska zważywszy szczupłość sił partii i jej trudne warunki działania. W konsekwencji Lenin stał się charyzmatycznym przywódcą, który potrafił utrzymać zwalczające się frakcje w ryzach i narzucić partii swą myśl polityczną.

Ilość i gwałtowność wewnątrzpartyjnych sporów świadczą, jak wiele istniało białych plam w marksowskiej doktrynie i jak trudno było osiągnąć consensus w spornych sprawach. Był to sygnał ostrzegawczy i przedsmak stojących przed partią problemów i trudności związanych z jej wewnętrznym funkcjonowaniem.

Lenin uważał, że centralizacja jest w ogóle koniecznością jakiegokolwiek ruchu rewolucyjnego. Bez trwałej organizacji kierowników — zawodowych rewolucjonistów nie można liczyć na powodzenie i to tym bardziej, im bardziej masowy jest ruch rewolucyjny. Lenin za absurdalne uważał argumenty swych przeciwników i oponentów, którzy zarzucali mu „blankizm”, autokratyzm i wskazywali na negatywne tendencje nadmiernej centralizacji. Przeciwstawienie centralizmowi demokracji wewnątrzpartyjnej uważał za pseudoproblem. Argumentował, że demokracji nie można rozpatrywać w ogóle, ale

w konkretnych warunkach, a w warunkach carskiego despotyzmu i braku podstawowych praw jest ona absurdem. „Zabawie w demokracyzm” przeciwstawiał Lenin zaufanie, jakie winno łączyć rewolucjonistów oraz kontrolę międzynarodowej socjaldemokracji⁶. Partia — twierdził — winna: „(...) systematycznie, stopniowo i nieugięcie wychować sobie odpowiednich ludzi do ośrodka kierowniczego, by jak na dłoni widziała całą działalność każdego kandydata na ów wysoki posterunek, by poznała nawet ich cechy indywidualne, ich mocne i słabe strony, ich zwycięstwa i porażki”⁷. Według Lenina będzie to możliwe, gdy robotnicy będą wdrażani do śledzenia życia partyjnego, sporów partyjnych i zajmowania wobec nich świadomej postawy, to zaś będzie możliwe, gdy stworzone zostaną warunki jawności życia partyjnego.

Leninowskie zasady partii zawodowych rewolucjonistów stały się obowiązujące w partii. Centralizm demokratyczny jako zasadę organizacji partii uznano za bezsporną na I Konferencji SDPRR w grudniu 1905 r. W następnym roku IV Zjazd wprowadził tę zasadę do statutu. Została ona potwierdzona w statutach uchwalonych na V (Londyńskim) Zjeździe w 1907 r., VI Zjeździe w 1917 r. i VIII Ogólnorosyjskiej Konferencji RKP(b) w 1919 r.⁸ Komitetowi Centralnemu partii II Zjazd SDPRR w 1903 r. przyznał rozległe kompetencje. W uchwalonym na tym Zjeździe statucie czytamy w pkt. 6: „KC organizuje komitety, związki komitetów i wszystkie inne organizacje partyjne oraz kieruje ich działalnością, organizuje instytucje o znaczeniu ogólnopartyjnym i kieruje nimi, dysponuje siłami i funduszami partii oraz zarządza centralną kasą partii, rozstrzyga spory zarówno pomiędzy różnymi instytucjami partyjnymi, jak i wewnątrz tych instytucji i w ogóle jednoczy całą praktyczną działalność partii oraz kieruje nią”⁹. W latach następnych dokonano pewnych zmian, nie naruszając jednak istoty kompetencji KC.

Mimo formalnych uchwał zasady centralizmu demokratycznego

⁶ W. I. Lenin, *Co robić*, ibid., s. 528.

⁷ W. I. Lenin, *List do redakcji Iskry*, w: *Dzieła*, t. 7, Warszawa 1957, s. 113.

⁸ *KPZR w rezolucjach i uchwałach zjazdów, konferencji i posiedzeń plenarnych KC*, Warszawa 1956, t. 1, s. 109, 149, 189, 433, 523.

⁹ Ibid., s. 44.

(przede wszystkim zasady wewnątrzpartyjnej demokracji) nie były przestrzegane w partii aż do czasu zakończenia wojny domowej¹⁰. Wielokrotnie pisali o tym Lenin i inni przywódcy bolszewicy. Przypomnijmy np. polemikę Lenina z tzw. „ekonomistami” i wystąpienia Lenina, Stalina, Zinowjewa po zakończeniu wojny domowej. Stwierdzano to zresztą w dokumentach partyjnych jeszcze w okresie przedrewolucyjnym¹¹. Dopiero po zakończeniu wojny domowej leninowskie zasady mogły być urzeczywistnione w pełniejszym zakresie i dopiero wtedy ujawniły się nieprzewidziane przez nikogo konsekwencje.

5. Transmisyjny układ powiązań między partią a radami delegatów i innymi organizacjami robotniczymi

Drugą konsekwencją idei kierowniczej roli partii był transmisyjny układ powiązań między partią a radami delegatów, związkami zawodowymi i innymi organizacjami proletariackimi. Jeśli bowiem partia na mocy tej idei przyznała sobie wyłączne prawo formułowania „prawdziwych” programów politycznych i strategii walki z caratem, to jego konsekwencją było także prawo, a nawet obowiązek zaszczepiania swych zasad programowych całemu ruchowi robotniczemu oraz masom proletariackim w ogólności. Innymi słowy, idea kierowniczej roli partii zakładała transmisję woli partii do mas.

Konkretne formy partyjnego kierownictwa radami delegatów i innymi organizacjami robotniczymi zostały wypracowane przez partię bolszewicką w trakcie długich sporów i dyskusji, i były one uogólnieniem doświadczeń partii w jej walce o przywództwo w ruchu robotniczym i w jej walce z caratem. Znalazły one swe odzwierciedlenie w programach i statutach partii i z tą chwilą zostały utrwalone na wiele dziesięcioleci — obowiązują właściwie bez zmian do chwili obecnej.

¹⁰ Uchwała X Zjazdu RKP(b) w związku z zagadnieniami budownictwa partyjnego, w: *KPZR w rezolucjach...*, t. 1, op.cit., s. 590.

¹¹ Przykładem może być dopuszczenie zastąpienia zasady obieralności władz zasadą kooptacji; *KPZR w rezolucjach...*, t. 1, op.cit., s. 223 i 316.

Partia a rady delegatów

Lenin twierdził, że walki rewolucyjne, poczynając od ostatnich dziesięcioleci XIX w., wyłoniły wyższy typ państwa demokratycznego — państwo typu Komuny Paryskiej. Załączkiem takiego państwa były według niego rady delegatów żywiłowo tworzące się podczas Rewolucji 1905 r. i Rewolucji 1917 r. (lutowej). Sądził on, że rady delegatów są przykładem trafności marksowskich przewidywań i wielokrotnie podkreślał identyczność ustroju rad z marksowskim pierwowzorem, tj. ustrojem państwa typu Komuny Paryskiej. Lenin powtarzał wszystkie pomysły Marksa. Twierdził, że źródłem władzy rad jest oddolna i rewolucyjna inicjatywa mas i że urzeczywistniają one bezpośrednią demokrację ludu. Tak jak i klasycy, Lenin przeciwstawiał ustrój rady delegatów burżuazyjnej demokracji i odrzucał lub uważał za zbędne zasady, na których ta ostatnia opierała się: trójpodział władzy, niezależne sądownictwo, koncepcję niezbywalnych praw człowieka i inne. Partyjnymi sloganami stały się marksowskie hasła: zastąpienie armii stałej i policji siłą zbrojną mas, zastąpienie biurokracji bezpośrednią władzą ludu, obieralność urzędników, usuwanie ich na każde żądanie ludu i wynagradzanie w wysokości płacy dobrego robotnika. Jednocześnie w tekstach Lenina pojawia się nowy wątek, u Marksa nieobecny, ściśle nawiązujący do idei kierowniczej roli partii. Lenin pisał bowiem, że rady — będąc formami organizacyjnymi najbardziej świadomej i przodującej części proletariatu i klas uciskanych w ogóle — stanowią aparat, za pośrednictwem którego awangarda, tj. partia komunistyczna, wychowuje i prowadzi za sobą te klasy¹².

Idea kierowniczej roli partii prowadziła jednak do wniosków z marksowską wizją sprzecznych. Uzależniała bowiem ocenę rad od zakresu wpływów partii. Jeśli bolszewicy kontrolowali rady, to były one z definicji postępowe, ponieważ kierowano nimi według wskazań marksizmu, w przeciwnym wypadku były reakcyjne i obiektywnie sprzyjały interesom burżuazji. Partia bolszewicka wnioski takie wyciągała i jej ocena roli i znaczenia rad zmieniała się w zależności od rozwoju sytuacji. Dla Marksa i Engelsa rozumowanie takie byłoby nie do pomyślenia. Instytucje państwa okresu przejściowego tworzy

¹² W. I. Lenin, *Listy z daleka*, w: *Dziela*, t. 23, Warszawa 1951, s. 360; *Czy bolszewicy utrzymają władzę państwową*, w: *Dziela*, t. 26, Warszawa 1953, s. 86-87.

miała, według nich, klasa uniwersalna — proletariats, więc realizacja obiektywnych interesów całego społeczeństwa oraz harmonia społeczna były niejako z góry zapewnione.

Stosunek partii do rad sformułowany został w 1906 r. na IV (Zjednoczeniowym) Zjeździe SDPRR. W uchwale Zjazd stwierdził, że socjaldemokraci powinni brać udział w bezpartyjnych radach i tworzyć tam silne frakcje, które powinny utrzymywać więź organizacyjną z partią. Celem działalności socjaldemokracji w radach miało być rozszerzenie jej wpływu na proletariats i przyciąganie możliwie najszerzych rzesz robotników oraz przedstawicieli rewolucyjnej demokracji^B. Uchwała Zjazdu nie oddaje jednak ducha i temperatury ówczesnych dyskusji, w których bez porównania dobitniej podkreślano, że socjaldemokraci winni ukierunkowywać pracę rad, wyjaśniać ideologiczną linię partii i demaskować politycznych przeciwników.

Partia a związki zawodowe i inne organizacje robotnicze

W socjaldemokracji rosyjskiej nie było od początku jasności, jaki ma być stosunek partii do związków zawodowych i innych organizacji robotniczych. Najwięcej kontrowersji budziła kwestia neutralności związków zawodowych. Jednak już w rezolucji II Zjazdu SDPRR (1903 r.) stwierdza się, że walka zawodowa robotników, o ile rozwija się w oderwaniu od walki politycznej socjaldemokracji, prowadzi do rozdrobnienia sił proletariackich i podporządkowania klasy robotniczej interesom klas posiadających, oraz że zadaniem SDPRR jest kierowanie codzienną walką robotników¹⁴. Późniejsze zjazdy potwierdziły i wzmocniły tę linię. Szczególne znaczenie miał V (Londyński) Zjazd SDPRR (1907 r.). W rezolucji przypomina się organizacjom partyjnym i socjaldemokratom pracującym w związkach zawodowych „o konieczności dołożenia starań, aby związki zawodowe uznały kierownictwo ideologiczne partii socjaldemokratycznej, jak również by nawiązały z nią łączność organizacyjną”¹⁵. Lenin komentował tę rezolucję w artykule „Neutralność związków zawodowych”. Pisał tam, że partyjność związków należy osiągnąć przez pracę socjaldemokratów wewnątrz

¹³ *KPZR w rezolucjach...*, t. 1, op.cit., s. 121-122.

¹⁴ *Ibid.*, t. 1, s. 54.

¹⁵ *Ibid.*, t. 1, s. 180.

związków i że socjaldemokraci powinni tworzyć w nich zwarte komórki¹⁶. IV Praska Konferencja SDPRR (1912 r.) i „Sierpniowa” Narada KC SDPRR (1913 r.) potwierdziły i rozszerzyły uchwały V Zjazdu. W rezolucji „Sierpniowej” Narady KC SDPRR stwierdza się, że socjaldemokraci winni w organizacjach robotniczych tworzyć grupy partyjne i starać się o jak najściślejsze powiązanie ich z partią. W pracy należy realizować linię partii i wybierać na odpowiedzialne stanowiska zwolenników partii. Uznano także za celowe organizowanie narad z aktywnym udziałem tych organizacji¹⁷.

Lenin, oceniając z perspektywy, w broszurze *Dziecięca choroba lewicowości w komunizmie* znaczenie związków zawodowych pisał, że były one olbrzymim postępem w walce robotników, gdyż przełamywały atomizację i bezradność robotników, i stały się zaczątkiem zjednoczenia klasowego. Jednakże, pisał dalej, kiedy powstała najwyższa forma zjednoczenia klasowego — rewolucyjna partia proletariatu, zaczęły ujawniać się cechy reakcyjne związków: pewna ciasnota umysłowa, skłonność do apolityczności i skostnienie; ale rozwój proletariatu nie odbywał się inaczej, niż przez związki zawodowe i ich współdziałanie z partią. Według Lenina także w państwie dyktatury proletariatu związki zawodowe długo jeszcze pozostaną „szkołą komunizmu” przygotowującą robotników do sprawowania dyktatury proletariatu. W tym sensie — pisał — pewna reakcyjność związków jest nieunikniona także w warunkach dyktatury proletariatu¹⁸.

W okresie porewolucyjnym spór o rolę i funkcje związków zawodowych stał się jedną z osi dzielących partię. Sposób rozumowania ideologów bolszewickich warto zasygnalizować, gdyż dobrze oddaje on panujący w partii dogmatyzm. Wśród działaczy partyjnych oczywiście było twierdzenie, że w państwie proletariackim związki zawodowe radykalnie zmieniają swe funkcje i miejsce w systemie władzy — z organizacji walczącej z klasą kapitalistyczną stają się częścią aparatu klasy rządzącej, tj. proletariatu, a jako część aparatu władzy winny przejąć pewne funkcje państwowe, przede wszystkim w sferze produkcji.

¹⁶ W. I. Lenin, *Neutralność związków zawodowych*, w: *Dziela*, t. 13, Warszawa 1954.

¹⁷ *KPZR w rezolucjach...*, t. 1, op.cit., s. 350.

¹⁸ W. I. Lenin, *Dziecięca choroba lewicowości w komunizmie*, w: *Dziela*, t. 31, Warszawa 1955.

W tym sensie w latach bezpośrednio po rewolucji mówiono o upaństwowieniu związków zawodowych.

W partii uważano też, że w państwie proletariatu zanikać będą funkcje obronne związków zawodowych. I w tym przypadku przytaczano argument ideologiczny — skoro proletariats sprawuje władzę, to nie ma potrzeby organizowania obrony przed samym sobą. Działacze bolszewicy dostrzegali co prawda pewne sprzeczności między aparatem państwa a robotnikami, uważali jednak, że są to przejawy kapitalistycznej spuścizny, które prędzej czy później ustąpią, co najwyżej spierano się, jak długo okres ten będzie trwał.

Lenin podkreślał, że związki zawodowe utraciły w państwie proletariackim podstawę swej klasowej walki ekonomicznej, ale nie utraciły i długo jeszcze nie utracą (okres ten określał na 15-20 lat) podstawy nieklasowej walki ekonomicznej, istotą której jest obrona robotników przed wypaczeniami biurokracji. Uważał jednak, że funkcja ta jest już zupełnie czymś innym niż przed rewolucją¹⁹.

6. Idea kierowniczej roli partii a tradycje maksymalizmu i nihilizmu rosyjskiego

Idea kierowniczej roli partii i idee z nią związane: zasady organizacyjne partii i transmisyjny układ powiązań między partią a radami delegatów i innymi organizacjami robotniczymi nabierają właściwych treści dopiero wtedy, gdy będziemy je analizować w kontekście właściwych rosyjskiej kulturze politycznej i myśli społecznej wartości i tradycji, przede wszystkim w kontekście rosyjskiego nihilizmu i maksymalizmu: negacji „starego” porządku, i to nie tylko carskiego despotyzmu, ale i burżuazyjnej demokracji i moralności, religii i zastępowania ich abstrakcyjnie pojmowanymi ideami wyzwolenia społecznego, wolności i równości. Nihilizm i maksymalizm „wyzwoliły” partię z norm i zasad regulujących działanie partii politycznych w demokratycznych partiach Zachodu. W tej sytuacji jedynym ograniczeniem środków i metod działania partii stały się doktrynalne

¹⁹ W. I. Lenin, *Raz jeszcze o związkach zawodowych, o chwili bieżącej oraz błędach Trockiego i Bucharina*, w: *Dziela*, t. 32, Warszawa 1956.

wskazania marksizmu i nowa rewolucyjna moralność. W ten sposób niepomierne wzrosła rola samej doktryny.

Idea kierowniczej roli partii w połączeniu z nihilizmem i maksymalizmem rosyjskim burzyły „stary” świat wartości, ale zarazem tworzyły wartości nowe, budując w ten sposób psychologiczne podstawy nowego ustroju. Kreowały one „nowych ludzi” i czyniły przez to socjalizm możliwym.

Cechą idei kierowniczej roli partii, która nie może być pominięta, kiedy analizujemy jej aksjologiczne i psychologiczne konsekwencje, jest potencjalnie tkwiący w niej ładunek nietolerancji. Bolszewicy urzeczywistnić chcieli wolność, harmonię społeczną i wyzwolenie ekonomiczne, ale twierdzili, że istnieje tylko jedna droga realizacji tych wartości — budowa komunizmu; wszystkie inne odrzucali i potępiali. Wszystkich, którzy nie popierali budowy komunizmu lub mieli odmienne niż oni sami przekonania na ten temat, zwalczali uważając ich, w najlepszym przypadku, za ludzi politycznie nieświadomych. Przyznając sami sobie prawo nieomylności bolszewicy, chcąc czy nie chcąc, wkroczyli na drogę nietolerancji, a potencjalnie tkwiła w tym zapowiedź przemocy.

Tkwiące w idei kierowniczej roli partii nietolerancja i przemoc były tym groźniejsze, że narodnicy, a ich śladem i bolszewicy, przywiązywali ogromną wagę do rewolucyjnych metod walki: zbrojnego obalenia caratu i radykalnych zmian społecznych. W ich tekstach odnaleźć można nawet pewną fascynację przemocą. W tym przypadku marksowska idea dyktatury proletariatu trafiła w sedno rosyjskich tradycji. Lenin w artykule *Zwycięstwo kadetów a zadania partii robotniczych* tak określał dyktaturę proletariatu: „władza nieograniczona, nieskrępowana prawami, opierająca się na sile w najbezpośredniejszym znaczeniu tego wyrazu (...) nie uznaje *żadnej* innej władzy, *żadnego* prawa, *żadnej* normy, bez względu na to, od kogo by pochodziła”²⁰. Uzasadniając dyktaturę proletariatu Lenin powtarzał marksowskie argumenty, ale inaczej rozkładał już akcenty — podkreślał bardziej niż klasycy rolę przemocy i wagę podziałów klasowych. Twierdził, że burżuazja nigdy dobrowolnie nie odda władzy, przywilejów, a jeśli do tego zmuszona zostanie siłą, to będzie stawiać długotrwały i zaciekły

²⁰ W. I. Lenin, *Zwycięstwo kadetów a zadania partii robotniczych*, w: *Dzieła*, t. 10, Warszawa 1965, s. 239.

opór. Nie wystarczy — pisał Lenin — rozbić i wywłaszczyć wyzyskiwaczy, trzeba jeszcze zlikwidować różnice w wykształceniu, majątku oraz w umiejętnościach rządzenia państwem, co jest tym trudniejsze, iż najmniej uświadomiona część wyzyskiwanych idzie lub może pójść z wyzyskiwaczami²¹. Dlatego uważał, że przemoc jest konieczna. W cytowanym wyżej artykule Lenin pisał wprost: „Niezbędną cechą, koniecznym warunkiem dyktatury jest zdławienie wyzyskiwaczy jako klasy, a zatem naruszenie «czystej demokracji», tzn. równości i wolności, w stosunku do tej klasy”²².

W nowym świecie wartości na pierwszym miejscu stawiali bolszewicy nadrzędne interesy proletariatu: dobro rewolucji i socjalizm (w tym kontekście świętością stać się musiała i partia interesy te urzeczywistniająca). Tej naczelnej wartości bolszewicy podporządkowywali wszystkie inne. Omówmy dla przykładu stosunek partii do demokracji (rozumianej jako idea uniwersalna) i prawa narodów do samostanowienia.

Kautsky uważał, że socjalizm jest nie do pomyślenia bez demokracji. Argumentował on, że zadania nowoczesnego państwa są tak różnorodne i skomplikowane, iż nie dają się rozwiązać drogą biurokratyczną bez współudziału społeczeństwa i swobodnej krytyki oraz, że zniesienie wyzysku i ucisku skierowanego przeciw klasie, partii, płci, rasie, samorealizacji jednostki itd., nie są możliwe bez demokracji. Dlatego demokrację uważał on za niezbędną przesłankę realizacji socjalizmu²³.

Lenin argumentów Kautsky'ego w ogóle nie przyjmował. Twierdził, że nie ma demokracji „w ogóle”. Według niego istnieje tylko demokracja burżuazyjna lub socjalistyczna. O tej pierwszej miał jak najgorsze zdanie. Kautsky'ego nazywał renegatem, bo w demokracji nie widział walki wyzyskiwaczy z wyzyskiwanymi, a jedynie stosunek między większością a mniejszością i dlatego nie dostrzegał, że demokracja burżuazyjna jest demokracją dla wyzyskujących i dławieniem wyzyskiwanych²⁴. Lenin i inni przywódcy bolszewicy przyznawali, co prawda,

²¹ Ibid., s. 254-255.

²² Ibid., s. 257.

²³ K. Kautsky, *Od demokracji do niewolnictwa państwowego. Odprawa Trockiemu*, Łódź 1922; M. Waldenberg, *Rewolucja i państwo...*, op.cit., s. 246-247.

²⁴ W. I. Lenin, *Rewolucja proletariacka a renegat Kautsky*, w: *Dziela*, t. 28, Warszawa 1951.

że demokracja burżuazyjna jest postęпом w stosunku do wcześniejszych formacji historycznych, uniwersalności jej reguł jednak nie uznawali. W swej krytyce nie doceniali też pozytywnych stron systemu burżuazyjnego, dzięki którym SPD i inne partie socjalistyczne na Zachodzie odnosiły wiele sukcesów politycznych.

Duże wrażenie w partii wywarła wypowiedź Plechanowa na II Zjeździe SDPRR w 1903 r. W dyskusji nad postulatem proporcjonalnego prawa wyborczego jeden z delegatów, Posadowski, stwierdził: „niewątpliwie nie zgadzamy się co do następującej kwestii: czy należy podporządkować naszą przyszłą politykę tym lub innym podstawowym zasadom demokratycznym, uznając ich absolutną wartość, czy też wszystkie zasady demokratyczne powinny być podporządkowane wyłącznie pożytkowi naszej partii? Zdecydowanie wypowiadam się za tym drugim. Nie ma nic takiego wśród zasad demokratycznych, czego nie powinniśmy podporządkować pożytkowi naszej partii (...). Jako partia rewolucyjna, dążąca do swego ostatecznego celu — rewolucji socjalnej — wyłącznie z punktu widzenia najszybszego urzeczywistnienia tego celu (...) powinniśmy odnosić się do zasad demokratycznych”. Po Posadowskim zabrał głos Plechanow i powiedział: „W pełni przyłączam się do słów tow. Posadowskiego. Każda dana zasada demokratyczna winna być rozpatrywana nie sama dla siebie, lecz w jej stosunku do tej zasady, która może być nazwana podstawową zasadą demokracji, mianowicie do zasady głoszącej, że *salus populi suprema lex*. W tłumaczeniu na język rewolucjonisty znaczy to, że powodzenie rewolucji — najwyższym prawem”²⁵. Lenin z pełną aprobatą pisał o wystąpieniu Plechanowa w pracy *Krok naprzód, dwa kroki wstecz*. W 1918 r., po rozpadzeniu Konstytuanty, jeszcze raz powołał się na tę dyskusję w swej polemice z Kautsky'm.

W kwestii prawa narodów do samostanowienia wypowiedział się Lenin w artykule *O manifestie ormiańskich socjaldemokratów*. Pisał tam następująco: „Nie jest rzeczą proletariatu głoszenie federalizmu i autonomii narodowej, nie jest rzeczą proletariatu wysuwanie tego rodzaju żądań, które nieuchronnie sprowadzają się do żądania stworzenia autonomicznego państwa *klasowego*. Rzeczą proletariatu jest ściślej zespalać możliwie jak najszersze *masy* robotników wszystkich

²⁵ Wypowiedzi Posadowskiego i Plechanowa cytujemy za M. Waldenbergiem: *Rewolucja i państwo...*, op.cit., s. 46.

narodowości do walki *na możliwie najszerszej arenie* o republikę demokratyczną oraz socjalizm (...). Żądanie przyznawania prawa samookreślenia dla każdej narodowości samo w sobie oznacza jedynie to, że my, partia proletariatu, powinniśmy być zawsze i bezwzględnie *przeciwni wszelkiej próbie* wpływania z zewnątrz *przemocą lub niesprawiedliwością* na narodowe *samookreślenie*. Spełniając zawsze ten nasz obowiązek negacji (walki i protestu przeciwko przemocy) ze swej strony sami troszczymy się o samookreślenie się nie ludów i narodów, lecz proletariatu każdej narodowości"²⁶.

Po rewolucji październikowej bolszewicy uściślili swe stanowisko. W uchwalonym na VIII Zjeździe RKP(b) w 1919 r. programie, w paragrafie poświęconym stosunkom międzynarodowym, w pkt. 1 i 2 powtórzone zostały zasady polityki narodowościowej partii, jednakże w pkt. 4 sprecyzowano, kto reprezentuje wolę narodu do jego usamodzielnienia się. RKP(b) stanęła na stanowisku historyczno-klasowym, według którego wolę narodu reprezentuje klasa najbardziej postępową w danym okresie ²¹. W okresie „od demokracji burżuazyjnej do demokracji radzieckiej” klasą taką jest proletariat. Jednakże obiektywne interesy robotników reprezentuje partia komunistyczna, będąca z kolei częścią partii ogólnorosyjskiej. Zatem pkt 4 programu uzależnił prawo samostanowienia narodów od woli partii ogólnorosyjskiej.

7. Rosja najstabszym ogniwem kapitalizmu

Marks i Engels sądzili, że komunizm będzie kolejnym etapem rozwoju świata. Wielokrotnie podkreślali, że materialne i społeczne przesłanki nowego ustroju przez dziesięciolecia dojrzewają w kapitalizmie. Na tej podstawie wyciągali dwa wnioski: że zrzucenie „kapitalistycznej skorupy”, choć nastąpi drogą rewolucyjną, nie będzie trudne, oraz że rewolucja wybuchnie w krajach najwyżej rozwiniętych. Oba wnioski były logiczną konsekwencją przyjętych założeń i teoretycznej analizy. Na gruncie marksizmu były one trudne do podważenia.

²⁶ W. I. Lenin, *O manifestcie ormiańskich rewolucjonistów*, w: *Dziela*, t. 6, Warszawa 1952, s. 334.

²⁷ *KPZR w rezolucjach...*, t. 1, op.cit., s. 470-471.

Tymczasem w 1905 r. Lenin formułuje myśl z rozumowaniem klasyków sprzeczną — tezę o tzw. najsłabszym ogniwie kapitalizmu. Punktem wyjścia rozumowania Lenina była analiza nowych trendów rozwojowych kapitalizmu. Twierdził on, że w swej fazie imperialistycznej kapitalizm rozwija się nierównomiernie w poszczególnych krajach, zaś skutkiem tego jest zaostrzenie jego wewnętrznych sprzeczności, imperialistyczne wojny, „gnicie kapitalizmu” i oportunizm w ruchu robotniczym na Zachodzie. Na podstawie tej analizy wyciągnął wniosek, że w poszczególnych państwach przesłanki rewolucji narastają nierównomiernie: wolniej w krajach wysoko rozwiniętych, szybciej w krajach zacofanych i dlatego zwycięstwo rewolucji nastąpi początkowo w kilku, a nawet w jednym tylko kraju słabo rozwiniętym²⁸.

Leninowska analiza, choć niezgodna z marksowskimi schematami, była bardziej realistyczna i odzwierciedlała nową sytuację w Europie. Jednakże Lenin, formułując tezę o najsłabszym ogniwie kapitalizmu, podważał cały gmach konstrukcyjny marksowskiej wizji komunizmu. Przyjmując tę tezę stajemy wobec wielu pytań i wątpliwości. Tych ostatnich Lenin jednak nie wyjaśnił.

W trzecim roku pierwszej wojny światowej Lenin uzupełnił swą analizę. Stwierdził, że kapitalizm w fazie monopolistyczno-imperialistycznej także rozwija się według pewnych etapów i że skutkiem wojny jest jego wejście w etap monopolistyczno-państwowy, w którym państwo zmuszone jest do centralnego kierowania gospodarką oraz do reglamentacji dóbr. Lenin uważał, że przemiany te są nieodwracalne i że, co więcej, materialnie przygotowują one socjalizm (państwowa regulacja gospodarki była dla niego przejawem socjalizmu) i wybuch światowej rewolucji. W artykule *Zwrot w polityce światowej* pisał: „Jak bardzo współczesne społeczeństwo dojrzało do przejścia do socjalizmu wykazała właśnie wojna, kiedy napięcie sił narodu zmusiło przejść do regulowania całego życia gospodarczego z górami pięćdziesięciu milionów ludzi z jednego ośrodka. Jeśli jest to możliwe pod kierownictwem garstki junkrów-szlachciców w interesie garstki asów finansowych, to na pewno jest to nie mniej możliwe pod kierownictwem uświadomionych robotników w interesie dziewięciu dziesiątych ludności znikanej

²⁸ W. I. Lenin. *Imperium jako najwyższe stadium kapitalizmu*, w: *Dziela*, t. 22, Warszawa 1950; *O hasła Stanów Zjednoczonych Europy*, w: *Dziela*, t. 21, Warszawa 1951.

głodem i wojną"²⁹. Przytoczmy jeszcze fragment artykułu z 1917 r. pt. *Materiały do rewizji programu partyjnego*: „I niezwykle wysoki stopień rozwoju światowego kapitalizmu w ogóle, i zastąpienie wolnej konkurencji przez kapitalizm monopolistyczny, i przygotowanie przez banki, a także przez związki kapitalistów aparatu do społecznego regulowania procesu produkcji i podziału produktów, i związany ze wzrostem monopolów kapitalistycznych wzrost drożyzny i ucisku klasy robotniczej przez syndykaty, ogromne utrudnienie jej walki ekonomicznej i politycznej, i okropności, klęski, ruina, zdziczenie, które rodzi wojna imperialistyczna — wszystko to czyni z osiągniętego obecnie stadium rozwoju kapitalizmu erę proletariackiej rewolucji. Era ta już się rozpoczęła (...) ostateczne zwycięstwo proletariatu jest pewne”³⁰.

Lenin uważał, że centrum walki rewolucyjnej przesunęło się z krajów Europy Zachodniej do Rosji. Jego oceny sytuacji politycznej i gospodarczej w Rosji nie są jednak całkowicie jasne ani spójne. Z jednej strony utrzymywał, że kraj ten jest najsłabszym ogniwem kapitalizmu i wielokrotnie pisał o jego zacofaniu i wewnętrznym kryzysie, z drugiej zaś twierdził, iż także Rosja weszła w nową, monopolistyczno-państwową fazę rozwoju, a nawet, że pod pewnymi względami wyprzedziła Zachód (Lenin wskazywał na wysoki stopień koncentracji i realizacji kapitału, ingerencję państwa w procesy gospodarcze i bezpośrednie zarządzanie przez państwo niektórymi gałęziami przemysłu — w szczególności na potrzeby armii). Niepójności te wynikały z nieprzystawalności marksowskich schematów do sytuacji w Rosji. Ich znaczenie zostało jednak przez Lenina, jak i przez innych ideologów bolszewickich zignorowane i nie spowodowało zmiany czy modyfikacji poglądów na realność socjalizmu w Rosji.

Mimo wszystko, Lenin i inni przywódcy czuli, że zacofanie Rosji będzie poważnie utrudniać realizację socjalizmu. Mieli oni jednak nadzieję, że rewolucja rosyjska pociągnie za sobą rewolucję światową³¹.

²⁹ W. I. Lenin, *Zwrot w polityce światowej*, w: *Dziela*, t. 23, Warszawa 1951, s. 297.

³⁰ W. I. Lenin, *Materiały do rewizji programu partyjnego*, w: *Dziela*, t. 24, op.cit., s. 483-484.

³¹ W. I. Lenin, *Rewolucja a wojna domowa*, w: *Dziela*, t. 26, op.cit., s. 25; *Kryzys dojrzał*, ibid., s. 58; *Towarzysze robotnicy ruszamy w ostatni decydujący bój*, w: *Dziela*, t. 28, Warszawa 1951, s. 41; *Przemówienie końcowe na I Kongresie Międzynarodówki Komunistycznej 2-6 marca 1919 r.*, ibid., s. 498; *Program Komunistycznej Partii Rosji (Bolszewików)*, w: *KPZR w rezolucjach...*, op.cit., s. 462, 465.

Z tą ostatnią wiązano ogromne nadzieje i w poparciu proletariatu światowego upatrywano ratunku dla Rosji Radzieckiej. Nawet Leninowi wydawało się niepodobieństwem, aby rewolucja bolszewicka bez pomocy międzynarodowego proletariatu zakończyła się powodzeniem³². Dopiero gdy wszystkie nadzieje zostały przekreślone, przed partią stanął problem budowy socjalizmu w jednym kraju.

8. Konkluzje

W przededniu Rewolucji Październikowej bolszewicy mieli zatem własną wizję państwa proletariackiego. Jego osią konstrukcyjną była idea kierowniczej roli partii i idee z nią związane: centralizm demokratyczny jako zasada organizacyjna partii oraz transmisyjny układ powiązań między partią a radami delegatów, związkami zawodowymi i innymi organizacjami robotniczymi. Wizja ta, łącząc marksowskie schematy z rosyjskimi doświadczeniami walki rewolucyjnej i z rosyjską tradycją radykalizmu, stanowiła już nową jakość i odbiegała od marksowskiego pierwowzoru. Lenin i inni ideolodzy bolszewicy, rozwijając lub przeformułowywując niektóre wątki ortodoksyjnego marksizmu dokonali rewizji teorii Marksa i Engelsa. Dwie zmiany wydają się być najistotniejsze:

Po pierwsze, zmianie uległy pozycja i funkcje centralnego ośrodka władzy. W wersji leninowskiej partia stała się jedynym centrum władzy o właściwie nieograniczonych kompetencjach. W wersji marksowskiej apolityczne centrum spełniało funkcje wyłącznie koordynacyjne (państwo miało być luźną federacją społeczności lokalnych). Zmiana sięgała w tym przypadku antropologicznych podstaw wizji komunizmu, ponieważ bolszewicy na podstawie idei kierowniczej roli partii przyznali sobie szczególne prawo — misję urzeczywistnienia komunizmu i w konsekwencji — prawo wyłącznego kierowania państwem proletariackim. Centralizm był zatem niejako wpisany w samą naturę leninowskiej wizji. Leninowski centralizm nie miał jednak w swym założeniu być

³² W. I. Lenin, *Najważniejsze zadania naszych dni*, w: *Dziela*, t. 27, Warszawa 1957, s. 157; *Przemówienie na I Zjeździe Rad Gospodarki Narodowej 26 VI 1918 r.*, *ibid.*, s. 437; *Referat wygłoszony na moskiewskiej konferencji komitetów fabrycznych, 23 VII 1918 r.*, *ibid.*, s. 571.

władzą autorytarną. Założenie o jedności interesów klasy robotniczej pozwalało łączyć partyjne kierownictwo radami i innymi organizacjami robotniczymi z hasłami przekazania władzy radom delegatów i bezpośredniego udziału mas w rządzeniu. Dlatego uważano, że różnice i sprzeczności interesów mają charakter wyłącznie przejściowy i wynikają z braku uświadomienia mas lub propagandy wrogów klasowych. Dlatego też wielką wagę przywiązywano w partii do zniesienia własności prywatnej — źródła sprzeczności i konfliktów społecznych. Niemniej idea kierowniczej roli partii, w szczególności jeśli połączymy ją z leninowską tezą o najślabszym ogniwie kapitalizmu i tradycjami rosyjskiego maksymalizmu, niosła w sobie zapowiedź totalizmu. Im bowiem większe trudności piętrzyły się na drodze do komunizmu, tym potężniejsza władza partii wydawała się być konieczną i uzasadnioną. Dlatego dyktaturę proletariatu pojmowali bolszewicy jako władzę nieograniczoną i nieskrępowaną żadnymi normami i upatrywali w niej konieczny, choć tylko przejściowy środek obrony rewolucji.

Dla Marksa wszystkie te problemy nie miały znaczenia. Zakładał on bowiem, że ewolucja stosunków społecznych wewnątrz kapitalizmu spowoduje powstanie uniwersalnej klasy społecznej — proletariatu — jeszcze przed wybuchem rewolucji i że ta klasa stanowić będzie ogromną większość społeczeństwa. Dlatego sądził, że dyktatura proletariatu będzie krótkotrwała i będzie miała stosunkowo łagodny przebieg.

Po drugie, teza o najślabszym ogniwie kapitalizmu podważała materialne przesłanki marksowskiej wizji i tym samym podważała teoretyczną spójność wizji komunizmu, w szczególności gospodarki. Bolszewicy zdawali sobie sprawę, że realizacja socjalizmu w kraju tak głęboko pogrążonym w kryzysie społecznym i gospodarczym, jakim była ówczesna Rosja, będzie trudna, jednakże nie wyciągnęli z tego faktu wniosków teoretycznych i nie zmodyfikowali wizji komunizmu. Co więcej, sama wizja komunizmu była wówczas nadmiernie uproszczona i sprowadzała się do kilku idei (wielkich drogowskazów, jak to określiła R. Luksemburg w *Rewolucji rosyjskiej*). Paradoksalnie nieznanomość sformułowanych przez Marksa antropologicznych podstaw wizji komunizmu ułatwiła przetrwanie tych idei w ruchu robotniczym. Być może dyskusja nad tymi podstawami ukazałaby arbitralność wizji komunizmu i wszystkie niebezpieczeństwa z tym związane.

Podkreślmy jednak, że obie wizje: marksowska i leninowska,

przepojone były tym samym duchem — wiarą w jedność i uniwersalizm dążeń i interesów klasy robotniczej. Wiara ta pozwala mówić o zasadniczej, ideowej ciągłości między tymi wizjami.

Aneks: Leninowski program „kroków do socjalizmu”

W literaturze przedmiotu Lenina często przedstawia się jako realistę i pragmatyka oraz przeciwstawia się go partyjnym dogmatykom, którzy wbrew realiom parli do realizacji komunizmu. Jednym z argumentów na poparcie tej tezy jest leninowski program „kroków do socjalizmu”, który miał zakładać stopniowe, ewolucyjne przejście do socjalizmu. Czy rzeczywiście jednak jest to argument przekonujący? Prześledźmy bardziej szczegółowo leninowskie propozycje.

W sferze politycznej Lenin żądał przejęcia władzy przez rady delegatów i ustanowienia dyktatury proletariatu, powszechnego uzbrojenia robotników i ich bezpośredniego udziału w sprawowaniu władzy oraz ustanowienia płacy w administracji równej przeciętnej płacy robotnika. Dotychczasowy aparat władzy miał zostać rozbity, zaś armia stała i policja zniesione. Lenin domagał się zatem dokładnej realizacji zasad państwa typu Komuny Paryskiej, milcząco zakładając przy tym przywódczą rolę partii bolszewickiej. Żądania te trudno jest uznać w ówczesnej sytuacji Rosji za umiarkowane — nieuchronnie prowadziły one do dalszej polaryzacji politycznej i w konsekwencji do wojny domowej.

W sferze gospodarczej Lenin domagał się wprowadzenia państwowej regulacji procesów gospodarczych i robotniczej kontroli nad produkcją i podziałem dóbr. W szczególności żądał on nacjonalizacji i fuzji wszystkich banków, nacjonalizacji największych syndykatów, przymusowego zjednoczenia przemysłowców, kupców i przedsiębiorców w ogóle, wprowadzenia kontroli robotniczej w przedsiębiorstwach, zniesienia tajemnicy handlowej, wprowadzenia obowiązku składania przez przedsiębiorców dokładnych sprawozdań, przymusowego zrzeszenia ludności w stowarzyszenia spożywcze, dodatkowo Lenin proponował wprowadzenie obowiązku pracy dla bogaczy i równy podział wszystkich środków spożycia między ludność w celu równomiernego rozłożenia ciężaru wojny.

W propozycjach tych Lenin zawarł myśl, że zwycięski proletariatus

winien wykorzystać i rozwijać istniejące formy gospodarki państwowo-monopolistycznej poddając je tylko wszechogarniającej kontroli i ewidencji (Lenin utrzymywał bowiem, że kapitalizm państwowo-monopolistyczny poprzedza socjalizm). Charakterystyczny jest tu fragment artykułu *Czy bolszewicy utrzymają władzę państwową?*, w którym Lenin rozpatrywał znaczenie kapitalistycznego aparatu ewidencji i kontroli: „(...) istnieje we współczesnym państwie aparat związany szczególnie ściśle z bankami i syndykatami, aparat, który wykonuje ogromną pracę ewidencyjno-rejestracyjną (...). Tego aparatu rozbijać nie wolno i nie trzeba. Należy go wyrwać z zależności od kapitalistów, należy go od nich odkrajać, odciąć, odrąbać kapitalistów wraz z przewodami ich wpływów, należy go podporządkować proletariackim radom, należy uczynić go bardziej rozległym, bardziej wszechstronnym, bardziej ogólnonarodowym. I to można uczynić w oparciu o zdobycze już zrealizowane przez wielki kapitalizm (jak zresztą w ogóle rewolucja proletariacka jedynie w oparciu o te zdobycze potrafi osiągnąć swój cel)”³³. Lenin uważał, że proponowane zmiany nie naruszają stosunków własnościowych w gospodarce i że w ich konsekwencji żaden posiadacz nie straci ani kopiejki. Sedno sprawy, pisał Lenin, nie leży w konfiskacie majątku kapitalistów, ale we wszechogarniającej, robotniczej kontroli, która wykluczy jakiegokolwiek obchodzenie prawa. Konfiskatę majątków zastąpić można natomiast ściąganiem sprawiedliwego podatku. Lenin uważał, że rozwój kapitalizmu zmusił już państwo burżuazyjne do regulacji gospodarki, chodzi tylko o to, by regulację tę przekształcić w rewolucyjno-demokratyczną.

Leninowski program tylko pozornie jest realistyczny i umiarkowany. W rzeczywistości zrywał on z zasadami gospodarki kapitalistycznej (lapidarnie ujął to B. Bruckus — Lenin nacjonalizując banki w rzeczywistości nacjonalizował tylko ich mury, banki dawno już nie funkcjonowały) i co więcej, program ten — stwarzając iluzję łatwego podporządkowania gospodarki proletariatu — krył w sobie zapowiedź anarchii. Bez wątpienia zaciążył na nim ideologiczny dogmatyzm prowadzący do uproszczonych uogólnień. Proponowane reformy są umiarkowane tylko w kontekście abstrakcyjnych zasad gospodarki komunistycznej.

³³ W. I. Lenin, *Czy bolszewicy utrzymają władzę państwową?*, op.cit., s. 89.

W kwestii chłopskiej podstawą programu partii były leninowskie *Tezy kwietniowe*, rozwinięte następnie w broszurze *Zadania proletariatu w naszej rewolucji (projekt platformy partii proletariackiej)*. Najważniejszymi punktami programu były: natychmiastowa i całkowita konfiskata ziem obszarniczych, apanażowych, cerkiewnych i szkatuły cesarskiej, natychmiastowe przejęcie całej ziemi przez zrzeszonych w radach delegatów chłopów wybranych w sposób demokratyczny i niezależnych od obszarników i urzędników, nacjonalizacja ziemi i jej dyspozycja przez terenowe instytucje demokratyczne.

Leninowski program „kroków do socjalizmu” sformułowany został w okresie luty-październik 1917 r., zatem w okresie wyraźnego i postępującego rozpadu państwa i gospodarki, silnych presji mas robotniczych i chłopskich, upadku na frontach wojennych i coraz silniejszej polaryzacji politycznej. Program ten wyrażał ówczesne radykalne tendencje części społeczeństwa. Partia „płynęła” niesiona rewolucyjną falą. Zaś rozwój wypadków zdawał się potwierdzać leninowskie schematy.